

ปะคำ: วิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของคนเลี้ยงช้าง ภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม*

Pakham: The Way of Life and Existence of Elephant Herders under Dynamic of Change in Social and Cultural.

เกา บุญเยี่ยม**
ภารดี มหาจันทร์***

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิถีชีวิต วัฒนธรรม และการปรับตัวของคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ รวมทั้งเปรียบเทียบกับกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านค้ายหมื่นแผ้ว จังหวัดชัยภูมิ และคนเลี้ยงช้างบ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach)

ผลการวิจัยพบว่า บ้านปะคำเป็นกลุ่มชาวไทยโคราชหรือไทยเบ็งมีวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างมายาวนานร่วม 200 ปี การปิดป่าของกัมพูชา การลดลงของพื้นที่ป่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม และข้อจำกัดในการถ่ายทอดวิชาของครูบาช้าง เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการดำรงอยู่และการปรับตัวของคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ เมื่อเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมการคล้องช้างของชาวลาวบ้านค้ายหมื่นแผ้ว จังหวัดชัยภูมิ และชาวส่วยบ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์ พบว่า วิชาคชศาสตร์ของทั้งสามแห่งมีลักษณะคล้ายกันจึงเชื่อว่าจะมีรากฐานมาจากตำราฉบับเดียวกัน

ด้านการปรับตัวพบว่า คนเลี้ยงช้างบ้านตากกลางปรับตัวได้ดีกว่าชุมชนอื่น โดยเฉพาะการยอมรับผู้หญิงมาเป็นคนเลี้ยงช้างซึ่งในอดีตจะห้ามเข้ามาเกี่ยวข้อง

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคณาจารย์เรื่อง ปะคำ: วิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของคนเลี้ยงช้างภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

** นิสิตบัณฑิตศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

*** รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา อาจารย์ผู้ควบคุมคณาจารย์

อย่างเด็ดขาด ในขณะที่คนเลี้ยงช้างบ้านปะคำมีการปรับตัวได้น้อยที่สุดเมื่อเทียบกับ
ทั้งสามชุมชน ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างในอนาคต

คำหลัก: วิถีชีวิต, การดำรงอยู่, พลวัต

ABSTRACT

This research aims to study way of life, culture, and adjustment of elephant herders in Banpakham, Pakham District, Buriram Province as well as to compare this group of elephant herders to those elephant herders in Bankhaimuenphaew, Muang District, Chaiyaphum Province and those in Bantaklang, Thatum District, Surin Province. This research employs qualitative approach method.

The result shows that Banpakham is a community of an ethnic group called Korat Thai or Thai Berng. They have been cultures of elephant herders around 200 years. Blockade of Cambodian forest, decrease of forest, changes of society and economy as well as limitation of transmission of elephant domestication are all the barriers of the existence or culture and adjustment of the elephants herders in Banpakham. When being compared to the elephant herders in Bankhaimuenphaew of Chaiyaphum Province and those in Bantaklang of Surin Province, the elephant keeping knowledge of the elephant herders are mainly similar. It is assumed that the knowledge of these three groups of elephant herders is derived from the same origin.

In terms of adjustment, it is found that the adjustment of the elephant herders in Bantaklang is better than the two communities especially the admittance of female elephant herders which was unacceptable in the past. While the adjustment of elephant herders in Banpakham is less than two communities. In the future, can cause the extinction of elephant culture keeping in Banpakham.

Keywords: The Way of Life, Existence, Dynamic of Change

บทนำ

บ้านปะคำ เป็นอำเภอเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานประมาณ 200 ปี บรรพบุรุษดั้งเดิมอพยพมาจากเมืองนครราชสีมา มีเชื้อสายไทยโคราชหรือ “ไทยเบ็ง” นำโดยหลวงอุดมพนาเวช ซึ่งเป็นนายทหารช่าง เพื่อมารับตำแหน่งนายด่านบ้านปะคำ แทนหลวงแสงผู้เป็นบิดา ที่ขอลากลับภูมิลำเนาเดิมด้วยเหตุปัญหาด้านสุขภาพ หลวงอุดมพนาเวชมีวิชาความรู้เกี่ยวกับการเถื่อนช้าง (คล้องช้าง) และได้ถ่ายทอดวิชาการเถื่อนช้างให้กับลูกหลานชาวปะคำยึดถือเป็นอาชีพสืบต่อกันมา ซึ่งชาวปะคำก็ได้ธำรงรักษาวัฒนธรรมและประเพณีการเลี้ยงช้างมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวปะคำมีวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยโคราชหรือไทยเบ็ง

นอกจากนั้นยังพบว่าที่นี่เคยเป็นแหล่งชุมนุมของเหล่าหมอช้างครูบาช่างจากทั่วประเทศ เป็นแหล่งฝึกช้าง และแหล่งซื้อขายช้างที่รู้จักกันดีในอดีต และมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น พิธีกรรมการไหว้ศาลปะกำ เป็นต้น

ในปัจจุบันชาวปะคำยังคงดำเนินวิถีชีวิตตามแบบฉบับของชาวไทยโคราชหรือ “ไทยเบ็ง” มาอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านภาษาและวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมการเถื่อนช้างที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชน ซึ่งชุมชนยังคงธำรงพิธีกรรมการไหว้ศาลปะกำประจำปีเป็นประจำทุกปีตลอดมา ที่สำคัญยังพบว่ามีครูบาช่างระดับ “ปติยาย” ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดที่กลุ่มคนเลี้ยงช้างให้ความเคารพนับถือยังมีชีวิตอยู่ในขณะที่หมู่บ้านคล้องช้างแห่งอื่น ๆ ครูบาช่างเหล่านี้ได้ล้มหายตายจากกันไปเกือบหมดแล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบ้านปะคำจะเคยมีภูมิสังคมและวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ในอดีต แต่ในปัจจุบันกลับไม่มีสิ่งบ่งบอกถึงความเป็นหมู่บ้านช้างที่เคยยิ่งใหญ่มาก่อน และยังมีข้อจำกัดของการดำรงอยู่และการปรับตัวทางด้านวัฒนธรรมการเถื่อนช้างที่น่าสลดใจ

วัตถุประสงค์การวิจัย

3.1 เพื่อศึกษาวัฒนธรรมและประเพณีการเถื่อนช้าง ของชุมชนบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

3.2 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมและประเพณี รวมทั้งวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ ในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี รวมทั้งนโยบายของประเทศไทยและกัมพูชา

3.3 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง 3 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มชาวไทยโคราชบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มชาวส่วยบ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และกลุ่มชาวลาวบ้านค้ายหมื่นแผ้ว ตำบลบ้านค้าย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

วิธีการศึกษาวิจัย

การศึกษาเรื่อง ปะคำ: วิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของคนเลี้ยงช้างภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach) โดยมีขั้นตอนและกระบวนการศึกษาที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเอกสาร

1.1 การศึกษาเอกสารขั้นต้น (Primary Sources) คือ เอกสารหรือสิ่งเสมือนเอกสาร เช่น ภาพเขียน ภาพถ่าย เทปบันทึกภาพที่เขียนหรือจัดทำขึ้นโดยผู้ที่เห็นเหตุการณ์ ผู้ใช้ หรือผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรือมีหน้าที่จัดทำเอกสารนั้น เป็นการศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องช้างและคนเลี้ยงช้างในแง่มุมต่าง ๆ ที่มีการเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งเทปบันทึกภาพและเสียง ภาพ จากหอสุมุด และแหล่งค้นคว้าต่าง ๆ

1.2 การศึกษาเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) คือ เอกสารอื่น ๆ ที่มีการกลั่นกรองมาแล้ว หรือการเขียนขึ้นจากประสบการณ์ การรวบรวมข้อมูลที่ไม่ใช่เอกสารขั้นต้น เช่น หนังสือ บทความ หนังสือพิมพ์ รายงานการวิจัย เว็บไซต์ เป็นต้น

2. การศึกษาภาคสนาม (Field Study) โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลในหลาย ๆ วิธี เช่น การสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การศึกษา

เฉพาะกรณี (Case Study) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลจากประสบการณ์จริงที่จะเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยฉบับนี้ เช่น การสัมภาษณ์หมอช่าง ครูบาช่าง และบิดยาย เป็นต้น

3. การตรวจสอบข้อมูล

3.1 Member Check หมายถึง การนำข้อสรุปที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ (Key Informant) กลับไปทวนสอบกับผู้ให้ข้อมูลว่า ข้อมูลที่ได้ตรงตามกับผู้ให้ข้อมูลได้ให้ไว้

3.2 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยแบ่งออกเป็น การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) และการตรวจสอบด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation)

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัย มาทำให้เป็นระบบและหาความหมายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อให้สามารถนำไปสู่ความเข้าใจต่อวิถีชีวิต การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา ดังนั้น การวิเคราะห์ข้อมูลจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญในกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งต้องเริ่มกระทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล และต้องดำเนินไปภายหลังการเก็บข้อมูลสิ้นสุดลง ทั้งนี้การดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการศึกษาจากปรากฏการณ์ในหลายมิติ เพื่อให้เห็นภาพรวมและปรากฏการณ์ของสิ่งที่เกิดขึ้น

สรุปผลและอภิปรายผล

การวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง การปรับตัว และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและประเพณีคนเลี้ยงช้าง ภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาวปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยโคราช ใช้ภาษาไทยโคราชหรือไทยเบ็ง ในการสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มคนเลี้ยงช้างชาวกูย บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และกลุ่มคนเลี้ยงช้างชาวลาว บ้านค้ายหมื่นแผ้ว ตำบลบ้านค้าย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ เพื่อหา

จุดร่วมและจุดต่างของวัฒนธรรม และประเพณีการคล้องช้าง รวมทั้งกระบวนการปรับตัวของทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าว ซึ่งผลการศึกษาสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมการเถื่อนช้างบ้านปะคำ

ชุมชนบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนมาร่วม 200 ปี โดยเริ่มจากหลวงอุดมพนาเวช นายทหารช้างจากเมืองนครราชสีมา อพยพครอบครัวเพื่อมารับตำแหน่งนายด่านบ้านปะคำ แทนบิดาคือหลวงแสง ที่ขอลากลับไปอยู่บ้านเดิมที่เมืองประจิม ปากน้ำ เนื่องจากปัญหาสุขภาพ ในระหว่างที่หลวงอุดมพนาเวช มาเป็นนายด่านที่บ้านปะคำแห่งนี้ ได้นำวิชาความรู้เกี่ยวกับการเถื่อนช้าง (การคล้องช้าง) มาถ่ายทอดให้กับชาวปะคำ และเครือญาติที่อพยพมาอยู่ด้วย จนทำให้บ้านปะคำมีลูกหลานสืบทอดเป็นหมอช้าง ครอบช้าง และปัตติยาย ต่อเนื่องมาอย่างเหนียวแน่น อาทิ ปัตติยายหมื่นหาญอาสา ครอบामी ครอบานวล ครอบาคำ ครอบาแขก ครอบามังกร ครอบากรี ครอบาเฟื่อง หมอช้างวรรณ หมอช้างสมหวัง และที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ ปัตติยายสอง ครอบุ่น ในวัย 95 ปี (2555) ซึ่งเป็นปัตติยายคนสุดท้ายของบ้านปะคำในปัจจุบัน

คนเลี้ยงช้างชาวปะค่านับถือผีบรรพบุรุษหรือผีปะกำ ซึ่งเปรียบเสมือนเทพเจ้าของกลุ่มคนเลี้ยงช้าง โดยมีการสร้างศาลปะกำเพื่อเป็นที่สถิตของผีปะกำ และใช้เป็นที่เก็บอุปกรณ์ในการเถื่อนช้าง รวมทั้งเชือกปะกำที่เชื่อว่ามีดวงวิญญาณของบรรพบุรุษสิงสถิตอยู่ โดยจะมี “พิธีไหว้ศาลปะกำ” เป็นประจำปีทุกปี บางครั้งเรียกว่า การเลี้ยงปะกำ หรือเลี้ยงโรงปะกำ

พิธีไหว้ศาลปะกำแบ่งความสำคัญเป็น 3 ลำดับ ได้แก่ การไหว้ผีปะกำประจำปี ซึ่งกำหนดจัดในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม) โดยมีการดำเนินพิธีกรรมตามรูปแบบดั้งเดิมทุกขั้นตอน การจัดเครื่องเช่นไหว้ ประกอบด้วย หัวหมูครบเครื่อง ไก่ต้ม ข้าวปลาดำอาหาร ขนม ข้าวต้มมัด เหล้า หมากพลู บุหรี่ มะพร้าว กัลวย ลัม น้ำลัม น้ำหวาน กรวยขันห้า เสื้อผ้า ราชปะแตน ไก่ชนและเครื่องกระสุน เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีวงมโหรีปี่พาทย์ และคนทรงมาเข้าร่วมในพิธีด้วย เพื่อให้ผีบรรพบุรุษได้แต่งตั้งด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม ตีหมากินเครื่องเช่นสังเวทย์และสนุกสนานรื่นเริง จากนั้นก็จะมาประทับร่างทรง เพื่อดำเนินความดีในอีกภพหนึ่งให้กับลูกหลานทราบ เมื่อได้เวลาอันสมควร ก็จะลากลับ และจะมีการเชิญผีบรรพบุรุษท่านอื่น ๆ มาประทับร่างทรงต่อไป

การไหว้ศาลปะกำยังมีอีก 2 แบบ ที่มีความสำคัญรองลงมาตามลำดับ ได้แก่ การไหว้ศาลปะกำเมื่อจะออกไปเยือนช้าง ซึ่งพิธีกรรมนี้ได้ยกเลิกไปตั้งแต่ที่ชาวปะคำยุติการออกไปเยือนช้างป่า เมื่อปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา และการไหว้ศาลปะกำในชีวิตประจำวันซึ่งสามารถทำได้ทุกเวลาที่ครอบครัวมีงานสำคัญหรือมีวาระพิเศษ หรือมีคนเจ็บป่วย เพื่อบอกกล่าวให้ผีประจำทราบและขอความคุ้มครองรวมทั้งเพื่อความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคลต่อครอบครัวด้วย

ตำแหน่งทางสังคมที่ใช้ในการควบคุมบังคับบัญชา หรือการปกครองของกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ แบ่งออกเป็น 5 ลำดับ เริ่มจากลำดับแรก คือ 1. ความรู้ช้าง (มะ) 2. หมอช้าง 3. ครูบา 4. ครูบาใหญ่ และสูงสุดคือ 5. บัณฑิตาย การเลื่อนขั้นจากความรู้ช้างเป็นหมอช้างจะต้องได้รับการ “ประชิ” หรือบวชจากครูบาใหญ่ หรือบัณฑิตาย ส่วนลำดับอื่น ๆ จะพิจารณาจากวิชาความรู้ความสามารถในการจับช้าง เป็นต้น ในกรณีหมอช้างสามารถจับช้างที่มีลักษณะพิเศษได้ เช่น ช้างสีดอ ช้างสีประหลาด จะได้เลื่อนขั้นสูงขึ้นไปอีก 1 ลำดับ ยกเว้นตำแหน่ง “บัณฑิตาย” ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดจะมีได้เพียงคนเดียวเท่านั้น

ก่อนออกเดินทางไปเยือนช้าง เจ้าของช้างจะต้องเตรียมช้างต่อให้พร้อม โดยดูแลให้น้ำและอาหารช้างต่อเป็นอย่างดี ไม่ให้ทำงานหนักอย่างน้อย 1 เดือน เพื่อให้ช้างต่อมีพลังกำลังแข็งแรงสามารถต่อสู้กับช้างป่าได้

ในการออกไปเยือนช้าง บัณฑิตายหรือครูบาใหญ่ จะเป็นหัวหน้านำคณะลูกศิษย์เดินทางออกไปเยือนช้าง โดยก่อนออกเดินทางจะมีพิธีไหว้ปะกำและเสียดายคางไก่ เพื่ออุทิศขันธ์ตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา ซึ่งหากคางไก่อมีลักษณะดี ชาวไส งอจุ่มสวดยาม ก็เชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี การออกไปเยือนช้างครั้งนี้จะมีโชคลาภและปลอดภัย แต่หากคางไก่อมีลักษณะเชียวคล้ำ งอจุ่มไม่สมบูรณ์ เชื่อว่าเป็นฤกษ์ไม่ดีจะมีเหตุร้ายห้ามเดินทางเด็ดขาด และต้องหาฤกษ์เดินทางใหม่

บริเวณที่ชาวปะค่านิยมไปเยือนช้างป่าเป็นประจำ ได้แก่ บริเวณป่าท่าเสือและป่าท่าสะอาด หรือซาอะ เขตเมืองพระตะบอง เมืองศรีโสภณ และเสียมราฐ (เสียมเรียบ) ประเทศกัมพูชา ซึ่งมีช้างป่าอาศัยอยู่จำนวนมาก มีชัยภูมิที่ดีเป็นพื้นราบเหมาะแก่การเยือนช้าง นอกจากนี้ บริเวณป่าดงใหญ่ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของบ้านปะคำ และป่าดงอีจันซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกของบ้านปะคำ ก็เป็นอีกสองแห่งที่ชาวปะค่านิยมออกไปเยือนช้าง

เครื่องมือในการเถื่อนช้างของชาวปะคำประกอบด้วย 1. เชือกปะกำ หรือ เชือกबाट 2. ไม้คั่นจามและบ่วงबाट 3. ทามคอบ 4. สายลำไยง 5. กะหรั้น(เตื่อง) 6. สลก 7. ชนัง 8. ไม้งัก 9. ญงปู่่า 10. ชัง (สังข์) ซึ่งเชือกปะกำ นับว่ามีความสำคัญสูงสุด เพราะเชื่อว่ามีวิญญาณผีบรรพบุรุษ หรือผีปะกำสิงสถิตอยู่ เชือกปะกำทำมาจากหนังควาย 3 ตัว พันเกลียว มีขั้นตอนในการทำอย่างพิถีพิถันและมีกรรมเวทวิญญานผีบรรพบุรุษมาสถิตอยู่ในเชือกปะกำด้วย และถือว่าเชือกปะกำเป็นสิ่งของศักดิ์สิทธิ์ ห้ามข้าม และห้ามผู้หญิงจับต้องโดยเด็ดขาด

ในระหว่างออกเดินทางไปเถื่อนช้าง ทุกคนจะต้องเข้ากรรม ลักษณะคล้ายกับการถือศีล คือ ต้องปฏิบัติตามวินัยข้อห้ามในการออกไปเถื่อนช้างป่าอย่างเข้มงวด เช่น ต้องเชื่อฟังหัวหน้าคณะและผู้อาวุโสตามลำดับตำแหน่ง ห้ามพูดเท็จ ห้ามผิดลูกเมียคนอื่น การสื่อสารต้องใช้ภาษาผีหรือภาษาป่าเท่านั้น

เมื่อเดินทางถึงบริเวณป่าที่จะทำการเถื่อนช้าง ปัตติยาย หรือครุบาใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้าคณะจะทำ “พิธีเปิดป่าเบิกไพร” เพื่อบอกกล่าวเทวดาเจ้าที่และขออนุญาตจับช้างป่า หลังจากนั้นก็จะหาทำเลเพื่อเป็นสถานที่ตั้งขมรมหรือที่พักของคณะ โดยจะทำพิธีก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์รอบที่พัก 3 กอง เรียกกองกำพวด ได้แก่ ด้านหน้าขมรม 1 กอง เรียกกำพวดเชิง ด้านซ้ายขมรม 1 กอง เรียกกำพวดซ้าย ด้านขวาขมรม 1 กอง เรียกกำพวดขวา โดยกำพวดทั้ง 3 กองนี้ ความสูงช้างมีหน้าทีดูแลให้ไฟติดตลอดเวลา โดยมีข้อกำหนดการใช้ไฟเพื่อประกอบอาหารและประโยชน์อื่น ๆ ให้ใช้ไฟจากกองกำพวดเชิงเพียงกองเดียวเท่านั้น

ในกรณีมีคนในคณะฝ่าฝืนข้อห้ามต่าง ๆ จะต้องทำพิธีล้างมลทินหรือเรียกว่า “พิธีปะสะ” เพื่อชำระล้างตนเองให้บริสุทธิ์ก่อน ผีปะกำจึงจะคุ้มครอง หากละเลยก็อาจได้รับอันตรายจากป่าถึงชีวิตได้

การเตรียมความพร้อมในขั้นตอนการเถื่อนช้าง หัวหน้าคณะจะมอบหมายให้หมอช้างที่ชำนาญไพรไปตามหารอยเท้าช้างป่าก่อน หรือเรียกว่าการไป “ไบ้ต” เพื่อจะได้ทราบว่ามีฝูงช้างป่าอยู่ที่ใดและจะเริ่มกระบวนการเถื่อนช้างในเวลาใด ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมเถื่อนช้างในเวลาพลบค่ำหรือฟ้าเพิ่งมืด เนื่องจากเป็นเวลาที่ช้างป่ากำลังออกหากิน ซึ่งปกติช้างจะรับรู้กลิ่นได้เร็วมาก ดังนั้น การออกไปเถื่อนช้างป่า คณะจะต้องเดินทางด้านใต้ลม เพื่อไม่ให้ช้างป่าได้กลิ่นมนุษย์และกลิ่นช้างต่อ

ขั้นตอนการเถื่อนข้างป่า เมื่อหมอข้างหมายตาข้างป่าตัวใดแล้วจะให้ข้างต่อวิ่งเข้าหาข้างป่าทันที โดยเลือกตัวที่เล็กกว่าข้างต่อเล็กน้อย หรือไล่เลยก็กัน จากนั้นก็จะพยายามเอาไม้คั่นจามสอดบ่วงบาศซึ่งผูกติดไว้ที่ปลายไม้สอดเข้าไปที่เท้าใดเท้าหนึ่งของข้างป่า เมื่อบ่วงบาศติดเท้าข้างป่าแล้ว หมอข้างจะบังคับให้ข้างต่อหยุดวิ่งเมื่อข้างป่าวิ่งจนสุดปลายเชือกปะกำซึ่งด้านหนึ่งผูกติดกับคอข้างต่อแล้วก็จะดึงรั้งขาข้างป่าไว้ ซึ่งกำลังขาข้างป่าจะสู้กำลังจากคอข้างต่อไม่ได้ เมื่อข้างป่าเริ่มอ่อนแรงความถี่ที่ขยับตัวอยู่ท้ายข้างต่อจะรับกระโดดลง พร้อมกับปลดเชือกปะกำที่คอข้างต่อและนำไปผูกติดกับต้นไม้ใหญ่บริเวณนั้น ข้างป่าที่จับได้แล้วจะเรียกว่า “ข้างเชลย” เมื่อข้างเชลยหยุดดิ้นรนแล้ว หมอข้างจะสวมทามคอให้ข้างเชลยและผูกติดกับทามคอข้างต่อด้วยเชือกปะกำ ให้ข้างต่อบังคับพาข้างเชลยกลับชมรมที่พักเพื่อฝึกให้เชื่องต่อไป

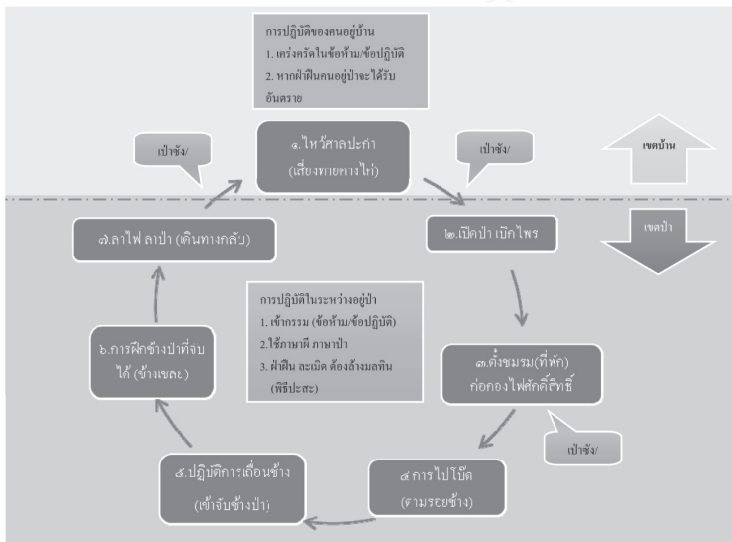
กระบวนการเถื่อนข้าง(คล้องข้าง) ของชาวปะคำมี 3 วิธี คือ 1) การคล้องแบบบ่วงหนาย โดยเข้าไปด้านซ้ายข้างป่าและหยายบ่วงบาศเพื่อสอดเข้าเท้าข้างป่า 2) แบบตะพานข้าง(บ่วงคว่ำ) ข้างต่อจะเข้าไปด้านขวาของข้างป่า หมอข้างจะคว่ำบ่วงบาศเพื่อสอดเข้าไปที่เท้าข้างป่า และ 3) แบบแทงระวาง ข้างต่อจะวิ่งตามหลังข้างป่า หมอข้างจะสอดบ่วงบาศเข้าระหว่างกลางขาหลังทั้งสองของข้างป่า เป็นต้น

เมื่อคล้องได้ข้างป่าหรือข้างเชลยแล้ว จะนำข้างเชลยมาผูกติดกับโคนต้นไม้หรือผูกโยงกับกิ่งไม้ โดยใช้กะหรั้นเป็นตัวเชื่อม พร้อมทั้งงดให้น้ำและอาหารเป็นเวลา 1-3 วัน เพื่อเป็นการทรมานข้าง ปรารบพยศให้ข้างยอมจำนนและยอมให้ฝึกใช้งาน เมื่อข้างเชลยยอมให้ฝึกแล้วหมอข้างจะค่อย ๆ ให้น้ำและอาหาร แต่หากยังดื้อดึงก็จะถูกทำโทษโดยการทรมานเพิ่มเติม หรือให้ข้างต่อลงโทษด้วยจนกว่าข้างเชลยจะยอมทำตาม ซึ่งการฝึกจะใช้เวลาประมาณ 15-30 วัน

หลังจากจับข้างป่าได้จำนวนพอสมควรแล้ว หัวหน้าคณะก็จะแจ้งวันเดินทางกลับ และจะทำ “พิธีลาไฟ” หรือลาป่า ขณะเดียวกันก็เป็นการเลิกจากการเข้ากรรม และการใช้ภาษาป่าในการสื่อสารด้วย เมื่อเดินทางเข้าใกล้เขตหมู่บ้าน หมอข้างจะเป่าขลุ่ยหรือสังข์ที่ทำจากเขาควาย เพื่อเป็นอาณัติสัญญาณให้ครอบครัวญาติพี่น้องทราบว่าคณะหมอข้างเดินทางกลับมาจากการไปเถื่อนข้างป่าแล้ว ครอบครัวก็จะมารอต้อนรับด้วยความดีใจ ที่ได้พบหน้าสามีและครอบครัว

ที่เดินทางไปเดือนข้างนานหลายเดือน รวมทั้งจะได้พ้นจากข้อห้ามต่างๆ ที่ภรรยาและครอบครัวทางบ้านยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วย

การแบ่งข้างที่เดือนมาได้ จะแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เจ้าของข้างต่อ 1 ส่วน และให้สิทธิเลือกข้างได้ก่อน หมอข้างที่นั่งคอข้างต่อ 1 ส่วน สำหรับความทุกข์ที่นั้งท้ายข้างต่อจะได้เป็นเงินจากเจ้าของข้างต่อ ซึ่งจำนวนมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความกรุณาของเจ้าของข้างต่อ เป็นต้น

ภาพที่ 1 แผนภาพกระบวนการเดือนข้างป่าของชาวปะคำ

ในช่วง ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ชาวปะคำไม่สามารถเดินทางไปเดือนข้างป่าในเขตประเทศกัมพูชาได้อีก เพราะเกิดปัญหาสู้รบกันภายในประเทศ และเกิดข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา เกี่ยวกับปราสาทเขาพระวิหาร ประกอบกับไม่สามารถหาแหล่งเดือนข้างป่าบริเวณอื่น ๆ ได้ จึงต้องยุติอาชีพการเดือนข้างอย่างสิ้นเชิงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม

ภายหลังจากเหตุการณ์เดือนช้างอย่างถาวร ตั้งแต่ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ชาวปะคำมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดใน 3 ลักษณะ คือ 1) นำช้างไปรับจ้างแทนในงานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญผ้าป่า และงานบุญจูน เป็นต้น 2) นำช้างไปรับจ้างลากซุง ลากไม้ในอุตสาหกรรมทำไม้ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ 3) นำช้างไปเข้าสังกัดหมู่บ้านช้างพญา จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและเรียนรู้เกี่ยวกับช้าง โดยให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในลักษณะการแสดงโชว์ และให้บริการนั่งช้างชมธรรมชาติ ซึ่งปัจจุบันมีช้างบ้านปะคำไปเข้าสังกัดบ้านช้างพญา จำนวน 3 เชือก

สาเหตุที่ชาวปะคำต้องนำช้างออกเดินทางไปหากินในต่างถิ่นสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและสภาพแวดล้อมของชุมชนบ้านปะคำ รวมทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้จากกลุ่มคนต่างถิ่น ทั้งชาติพันธุ์ลาว ส่วย และเขมร ที่อพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน รวมทั้งจังหวัดบุรีรัมย์เอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ทำให้ประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้นถึง 10 เท่าตัว ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ป่าที่อยู่รอบ ๆ บ้านปะคำก็ถูกแผ้วถาง เพื่อเป็นที่นา ไร่ อ้อย และไร่มันสำปะหลัง ทำให้ช้างไม่มีที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหาร จึงต้องดิ้นรนอพยพไปหาเลี้ยงชีพในต่างถิ่น จนในปัจจุบันบ้านปะคำไม่มีช้างเหลืออยู่ในหมู่บ้านอีกเลย นับแต่ปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีของคนเลี้ยงช้าง ในกลุ่มคนบ้านปะคำ ซึ่งแบ่งได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มคนรุ่นเก่าที่ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง หรือมีโอกาสได้ออกไปเดือนช้าง กลุ่มนี้ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวกับคนเลี้ยงช้างอย่างเคร่งครัด

2. กลุ่มคนรุ่นกลางที่เกิดหลังเหตุการณ์ไปเดือนช้างจนถึงประมาณ พ.ศ. 2530 กลุ่มนี้ยังได้สัมผัสกับวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้างบางส่วนโดยเฉพาะการนำช้างไปรับจ้างชักลากไม้ ทำให้พอมีรายได้มาเลี้ยงครอบครัว อันเป็นประโยชน์จากการใช้ช้างทำงาน ความสำคัญของช้างจึงยังมีอยู่ พิธีกรรมและความเชื่อจึงมีการรับและถ่ายทอดจากคนรุ่นพ่อแม่ แต่มีการปรับให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรม

ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น มีการทำพิธีกรรมโดยพิจารณาเรื่องความสะดวกและเรียบง่ายมากขึ้น

3. กลุ่มคนรุ่นใหม่ ที่ไม่ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตการเลี้ยงช้าง หรือสัมผัสเพียงผิวเผิน ความเชื่อเรื่องประเพณีและพิธีกรรมมีแนวโน้มลดลงมาก ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในอำเภอปะคำ ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ส่วย และเขมร อพยพเข้ามาอาศัยอยู่จำนวนมาก เกิดการผสมผสานทางด้านวัฒนธรรม ส่งผลต่ออิทธิพลความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม และโลกทัศน์เปลี่ยนไป

ในขณะเดียวกัน เมื่อไฟฟ้าได้เข้าสู่ชุมชนในปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา กระแสการบริโภคนิยม ความเจริญทางด้านวัตถุและเทคโนโลยีต่าง ๆ เริ่มเข้ามาครอบงำในวิถีชีวิตประจำวันของชาวปะคำ อาทิ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม รถจักรยานยนต์ และรถยนต์ ซึ่งสามารถเข้ามาทดแทนแรงงานช้างได้ โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลประกาศปิดป่าทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2532 ทำให้ช้างที่ไปรับจ้างชักลากไม้จำนวนมากตกงาน คนเลี้ยงช้างขาดรายได้ คนรุ่นใหม่เห็นว่าการเลี้ยงช้างไม่ได้ช่วยให้เศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้นเหมือนในอดีตแต่กลับกลายเป็นภาระที่ต้องดูแล ในด้านพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการเลี้ยงช้างกลายเป็นเรื่องล้าหลัง ไม่ทันสมัย นอกจากนี้ การที่คนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษาสูงขึ้น ทำให้มีช่องทางทำมาหากินมากขึ้นโดยเฉพาะการรับราชการ การทำงานบริษัทเอกชนที่มีทั้งเงินและเกียรติ มีรายได้ที่แน่นอน จึงนิยมเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานต่างถิ่นที่มีรายได้ดีกว่า จึงทำให้คนเหล่านี้ไม่สนใจที่จะสืบทอดวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างอีกต่อไป

3. เปรียบเทียบวัฒนธรรม 3 กลุ่มชาติพันธุ์ (ไทย ส่วย ลาว)

เปรียบเทียบวัฒนธรรมและประเพณีการเลี้ยงช้างทั้ง 3 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มชาวไทยเบิ้งบ้านปะคำ ตำบลบ้านปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มชาวกูยบ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และกลุ่มชาวลาวบ้านค้ายหมื่นแผ้ว ตำบลบ้านค้าย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ สรุปได้ ดังนี้

ลำดับ	รายการ	บ้านปะคำ (ไทยโคราช/ไทยเบิ้ง)	บ้านตากกลาง (ส่วย กวย กูย)	บ้านค้ายหมื่นแผ้ว (ลาว)
1	สถานที่ตั้ง	บ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์	บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์	บ้านค้ายหมื่นแผ้ว ตำบลบ้านค้าย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
2	ชาติพันธุ์	ไทย (โคราช) ไทยเบิ้ง	ส่วย กวย หรือ กูย	ลาว
3	ชื่อเรียก การคล้องช้าง	เถื่อน ต่อ จับ คล้อง	โพน	คล้อง ถิ่น ต่อ จับ
4	ชื่อเรียกช้าง	ครู ปะกำครู	เทวะดำ	ปะกำครู
5	ลำดับ การปกครอง ของหมอช้าง	มี 5 ระดับ เริ่มจาก 1) ความุมะ 2) หมอช้าง 3) ครูบาช้าง 4) ครูบาใหญ่ 5) ปัตติยาย	มี 5 ระดับ เริ่มจาก 1) ความุมะ หรือจา 2) หมอสะเดียง 3) หมอสะดำ 4) ครูบา (กำหนดวงแก๊ส) 5) ครูบาใหญ่ (กำหนดวงพืด)	มี 4 ระดับ เริ่มจาก 1) ความุมะ 2) หมอช้าง 3) ครูบา 4) ปัตติยาย
6	เครื่องมือจับช้าง และอุปกรณ์ที่สำคัญ	มีหลัก ๆ 10 ชนิด ดังนี้ ๑) เชือกปะกำ หรือ เชือกบาศ ๒) ไม้คั้นจาม และบ่วงบาศ ๓) ทาม หรือทามคอค ๔) สายลำโยง ๕) กاهرัน, กะหรัน, เตื่อง ๖) สลก หรือชดก ๗) ชนั๊ก ๘) ฝูงปู่ย่า ๙) ชัง หรือ สังข์ ๑๐) ไม้งัก	มีหลัก ๆ 10 ชนิด ดังนี้ ๑) เชือกปะกำ หรือ เชือกบาศ ๒) ไม้คั้นจาม และบ่วงบาศ ๓) ทาม หรือทามคอค ๔) พะแหนน้า ๕) กะหรัน ๖) สลก ๗) ชนั๊ก ๘) พนรุ้ง ๙) สะโน หรือเสนเกล ๑๐) ไม้หงือก	มีหลัก ๆ 10 ชนิด ดังนี้ ๑) เชือกปะกำ หรือ เชือกบาศ ๒) ไม้คั้นจาม และบ่วงบาศ ๓) ทาม หรือทามคอค ๔) สายลำโยง ๕) กاهرัน ๖) สดก ๗) ชนั๊ก ๘) ฝูงปู่ย่า ๙) สโนหรือสะเนงเกล ๑๐) ไม้งัก

ลำดับ	รายการ	บ้านปะคำ (ไทยโคราช/ไทยเบ็ง)	บ้านตากกลาง (ส่วย กวย กูย)	บ้านค่ายหมื่นแผ้ว (ลาว)
7	หัวหน้าคณะในการ ออกไปคล้องช้าง	ปัตติยาย หรือครุบาใหญ่	ครุบาใหญ่ (กำหลวงพืด) หรือครุบา (กำหลวงแก็ด)	ปัตติยาย หรือ ครุบา
8	พิธีกรรมและ ความเชื่อ 8.1 ผีปะกำ	มีความเชื่อ และยังคง ความเชื่อเรื่องผีปะกำ และผีบรรพบุรุษ มาก และเคร่งครัดในการทำ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การไหว้ผีปะกำ มี 3 ลำดับ ดังนี้ 1) ไหว้ศาลปะกำประจำปี โดยจะจัดขึ้นในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี พิธีไหว้จะมีวงปี่พาทย์ ร่วมบรรเลงเพลงประกอบ และมีร่างทรงเพื่อให้ ผีบรรพบุรุษมาเข้า และ มีการไต่ถามความเป็นอยู่ ตลอดจนขอพรเพื่อความ เป็นสิริมงคลจากบรรพบุรุษ 2) ไหว้ศาลปะกำเพื่อการ ออกไปคล้องช้าง ซึ่งปัจจุบัน ได้เลือนหายไป เนื่องจาก ไม่มีการเถื่อนช้าง หรือ จับช้างป่าอีกแล้ว 3) การไหว้ศาลปะกำทั่วไป ในชีวิตประจำวัน เช่น เกิด เจ็บ บวช สมรส การเดินทาง เป็นต้น เพื่อบอกกล่าวผี ปะกำ และขอความคุ้มครอง	มีความเชื่อเรื่องผีปะกำ และ ผีบรรพบุรุษ โดยมีการไหว้ และทำพิธีกรรมอย่าง ต่อเนื่อง การไหว้ผีปะกำ มี 3 ลำดับ ตามความสำคัญ ดังนี้ 1) ไหว้ศาลปะกำประจำปี โดยไม่กำหนดวันเวลาที่ แน่นอน แต่จะไหว้ในช่วงต้น ฤดูฝนก่อนที่จะลงมือทำนา หรือฤดูกลางฝนช่วง การ ไหว้ทำที่ศาลปะกำ บ้าน หม้อช้างที่มีศาลปะกำ ไม่มี วงปี่พาทย์ และร่างทรง เหมือนอย่างของบ้านปะคำ 2) ไหว้ศาลปะกำเพื่อการ ออกไปคล้องช้าง ซึ่งปัจจุบัน ได้เลือนหายไป เนื่องจาก ไม่มีการโพนช้าง หรือจับ ช้างป่าอีกแล้วเช่นเดียวกับ ที่บ้านปะคำ 3) การไหว้ศาลปะกำทั่วไป ในชีวิตประจำวัน เช่น เกิด เจ็บ บวช สมรส การ เดินทาง เป็นต้น เพื่อบอก กล่าวให้ผีปะกำรับรู้ และ เสริมความเป็นสิริมงคล ของตนและครอบครัว	มีความเชื่อเรื่องผีปะกำ และผีบรรพบุรุษเช่นเดียว กัน การไหว้ศาลปะกำ ประจำปี ไม่มีกำหนด วันเวลาที่แน่นอน แต่จะ ไหว้ในช่วงปลายฤดูหนาว มีการฆ่าวัวหรือหมูเป็น เครื่องสังเวย รวมทั้งมี วงปี่พาทย์และคนทรง ด้วย ปัจจุบันมีการกำหนด วันไหว้ศาลปะกำประจำปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา (วรพล พงษ์วิเศษ, สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2556) โดยกำหนดไหว้ ในวันที่ 9 มกราคม ของ ทุกปี ที่ลานหมื่นแผ้วของ หมู่บ้าน 2) การไหว้ศาลปะกำ เพื่อออกไปคล้องช้าง ปัจจุบันถูกยกเลิกไป แล้ว เนื่องจากไม่มีการ จับช้างป่าอีกนั่นเอง 3) การไหว้ศาลปะกำใน ชีวิตประจำวัน เหมือน กับของชาวปะคำ และ ชาวภูบ้านตากกลาง เป็นต้น

ลำดับ	รายการ	บ้านปะคำ (ไทยโคราช/ไทยเบ็ง)	บ้านตากกลาง (ส่วย กวย กูย)	บ้านค่ายหมื่นแผ้ว (ลาว)
	8.2 ผีมอญ ผีนางรำ หรือ ผีละคร	มีการนับถืออย่างเคร่งครัด ในคนรุ่นเก่าของหมู่บ้าน และมีพิธีกรรมการไหว้มา อย่างต่อเนื่อง ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เช่นเดียวกับ ไหว้ศาลปะกำประจำปี การไหว้จะมีธูปทรงด้วย แต่ไม่มีวงปี่พาทย์	ไม่นับถือทั้งผีมอญ ผีละคร หรือผีนางรำ แต่จะนับถือ ผีปูดตา หรือยะจ๊วะ ซึ่งเป็น ผีบรรพบุรุษของชาว กวย (ส่วย) ทั่วไป นอกจากนั้น ก็นับถือเจ้าพ่อวังทะเล หรือ ลิมน้ำ อยู่ที่ในลำน้ำบริเวณ วังทะเลอีกด้วย	ในอดีตเคยนับถือ ทั้ง ผีมอญ ผีละคร หรือ ผีนางรำ แต่ปัจจุบันได้ เลือนหายไป และไม่มี พิธีกรรมการไหว้อีกเลย ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา
9	การแต่งกายไป คล้องช้าง	๑) เสื้อแขนสั้นหรือยาว ๒) กางเกงขาสั้นเท่านั้น ๓) ห้ามโพกหัว และ สวมหมวก	๑) ห้ามใส่เสื้อ ๒) นุ่งใส่รองเท้ากระเบน ๓) ห้ามโพกหัว/สวมหมวก	๑) เสื้อแขนสั้นหรือยาว ๒) กางเกงขาสั้น ๓) ห้ามโพกหัว และ สวมหมวก
10	ข้อห้าม	มีข้อห้ามที่เคร่งครัด เช่น ๑) คนที่ไปเถื่อนช้าง - ห้ามพูดเท็จ - ห้ามยุ่งเกี่ยวหญิงอื่น - ห้ามมีความลับต่อกัน - ฯลฯ ๒) คนที่อยู่ที่บ้าน - ห้ามแต่งตัวสวยงาม - ห้ามนอใจสามี - ห้ามนั่งบนบันได - ห้ามค้างบ้านคนอื่น - ฯลฯ	มีข้อห้ามที่เคร่งครัด เช่น ๑) คนที่ไปเถื่อนช้าง - ห้ามพูดเท็จ - ห้ามยุ่งเกี่ยวหญิงอื่น - ห้ามมีความลับต่อกัน - ฯลฯ ๒) คนที่อยู่ที่บ้าน - ห้ามแต่งตัวสวยงาม - ห้ามนอใจสามี - ห้ามนั่งบนบันได - ห้ามค้างบ้านคนอื่น - ฯลฯ	มีข้อห้ามที่เคร่งครัด เช่น ๑) คนที่ไปเถื่อนช้าง - ห้ามพูดเท็จ - ห้ามยุ่งเกี่ยวหญิงอื่น - ห้ามมีความลับต่อกัน - ฯลฯ ๒) คนที่อยู่ที่บ้าน - ห้ามแต่งตัวสวยงาม - ห้ามนอใจสามี - ห้ามนั่งบนบันได - ห้ามค้างบ้านคนอื่น - ฯลฯ
11	การเข้ากรรม	ในระหว่างที่ออกไปเถื่อนช้าง จะต้องเข้ากรรม คล้ายกับ การรักษาศีล 5 ต้องปฏิบัติ ตามข้อห้ามต่าง ๆ อย่าง เคร่งครัด หากทำผิดจะต้อง ทำพิธีปะสะ หรือล้างมลทิน ให้บริสุทธิ์ ผีปะกำจึงจะ คุ้มครอง	มีการเข้ากรรม รักษาวินัย และข้อห้ามอย่างเคร่งครัด ตลอดระยะเวลาที่ออกไป โพกช้าง และมีพิธีปะสะ เมื่อมีการทำผิดกฎข้อห้าม ต่าง ๆ เช่นเดียวกัน	มีการเข้ากรรม รักษาวินัย และข้อห้ามอย่างเคร่ง ครัด ตลอดระยะเวลาที่ ออกไปคล้องช้าง และ มีพิธีปะสะเมื่อมีการ ทำผิดกฎข้อห้ามต่าง ๆ เช่นเดียวกัน

ลำดับ	รายการ	บ้านปะคำ (ไทยโคราช/ไทยเบ็ง)	บ้านตากกลาง (ส่วย กวย กูย)	บ้านค่ายหมื่นแผ้ว (ลาว)
12	ภาษาผี ภาษาปะคำ	ต้องใช้ภาษาผีประกาศตลอดระยะเวลาที่ออกไปเดือนข้างป่า	ต้องใช้ภาษาผีประกาศตลอดระยะเวลาที่ออกไปโพนข้างป่า	ต้องใช้ภาษาผีประกาศตลอดระยะเวลาที่ออกไปคล้องข้างป่า
13	การเข้านอน	ครูบาข้างอาวโสนนอนก่อนด้านขวาของชมรมที่ปักไต้เรียงตามลำดับอาวโศความงมนอนด้านซ้ายสุด	ครูบาข้างอาวโสนนอนก่อนด้านขวาของชมรมที่ปักไต้เรียงตามลำดับอาวโศความงม (จา) นอนที่ปลายเท้าของครูบา	ครูบาข้างอาวโสนนอนก่อนด้านขวาของชมรมที่ปักไต้เรียงตามลำดับอาวโศความงมนอนที่ปลายเท้าของครูบา
14	วิธีคล้องช้าง	มี 3 แบบ ดังนี้ 1) แบบบ่วงหงาย 2) แบบตะพานช้าง 3) แบบแทงระวาง	มี 3 แบบ ดังนี้ 1) แบบบ่วงหงาย 2) แบบบ่วงคว่ำ 3) แบบแซกโพน	มี 3 แบบ ดังนี้ ๑) แบบบ่วงหงาย ๒) แบบบ่วงคว่ำ ๓) แบบแซกโพน
15	ช่วงเวลาในการคล้องช้าง	พลบค่ำถึงมืด เดือนหงาย	กลางวัน กลางคืน ทุกเวลา	พลบค่ำถึงมืด เดือนหงาย
16	การฝึกช้างป่า	มีวิธีฝึกดังนี้ ๑) การทรมานช้าง 1-3 วัน โดยดมน้ำและอาหาร ๒) นำไปฝึกตามตำรา ใช้เวลา 15-30 วัน ๓) การฝึกขั้นสูง เช่น ฝึกให้ฟังคำสั่งในการลากไม้ การฝึกเพื่อนำไปเป็นช้างต่อ เป็นต้น	มีวิธีฝึกดังนี้ ๑) การทรมานช้าง 1-3 วัน โดยดมน้ำและอาหาร ๒) นำไปฝึกตามตำรา ใช้เวลา 15-90 วัน ๓) การฝึกขั้นสูง เช่น ฝึกให้ฟังคำสั่งในการลากไม้ การฝึกเพื่อนำไปเป็นช้างต่อ เป็นต้น	มีวิธีฝึกดังนี้ ๑) การทรมานช้าง 1-3 วัน ดมน้ำและอาหาร ๒) นำไปฝึกตามตำรา ใช้เวลา 15-60 วัน ๓) การฝึกขั้นสูง เช่น ฝึกให้ฟังคำสั่งในการลากไม้ การฝึกเพื่อนำไปเป็นช้างต่อ เป็นต้น
17	การแบ่งข้างป่า	แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เจ้าของข้างต่อ 1 ส่วน คนขี่คอข้างต่อ 1 ส่วน ส่วนความงมทำยข้างจะได้เงินจากเจ้าของข้างต่อแทน	แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ เจ้าของข้างต่อ 1 ส่วน คนขี่คอข้างต่อ 1 ส่วน และความงมทำยข้าง 1 ส่วน ในอัตราส่วนเท่าๆ กัน	แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ เจ้าของข้างต่อ 1 ส่วน คนขี่คอข้างต่อ 1 ส่วน และความงมทำยข้าง 1 ส่วน ในอัตราส่วนเท่าๆ กัน

ลำดับ	รายการ	บ้านปะคำ (ไทยโคราช/ไทยเบ็ง)	บ้านตากกลาง (ส่วย กวย กูย)	บ้านค่ายหมื่นแผ้ว (ลาว)
18	คาถาอาคม	มีคาถาอาคมในพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการเถื่อนช้าง การถ่ายทอดจะต้องมีการประชิ หรือบวชเป็นควาญช้างก่อน จึงจะรับการถ่ายทอดได้ โดยพ่อจะถ่ายทอดให้ลูกไม่ได้ จะต้องถ่ายทอดให้คนอื่นเท่านั้น หากยังไม่ได้เข้าพิธีประชิหรือบวชก่อน จะไม่มีกรเปิดเผยหรือถ่ายทอดให้เด็ดขาด นอกจากนี้คนที่มีตำแหน่งต่ำกว่าครุบาจะถ่ายทอดคาถาอาคมให้ผู้อื่นไม่ได้ มีไว้คุ้มครองป้องกันตัวเองเท่านั้น	มีคาถาอาคมในพิธีกรรม การโพนช้าง และป้องกันตัวคาถาต่าง ๆ พ่อจะถ่ายทอดให้ลูกโดยตรงไม่ได้ ต้องถ่ายทอดให้คนอื่น แต่การเปิดเผยสามารถทำได้ หากจำเป็น (แต่เป็นสิ่งที่ไม่พึงเปิดเผย) นอกจากนั้นในปัจจุบันหมอช้างยังใช้วิชา หรือคาถาอาคมที่เคยจำเรียนมา มาทำพิธีปลุกเสกเครื่องรางของขลัง และขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ให้กับคนทั่วไป ซึ่งแตกต่างจากหมอช้างบ้านปะคำที่ห้ามมีการลำแดงคาถาอาคม หรือทำพิธีปลุกเสกใด ๆ เด็ดขาด	มีคาถาอาคมในพิธีกรรม การคล้องช้างเช่นเดียวกัน รวมทั้งวิชาป้องกันตัวคาถาต่าง ๆ พ่อสามารถถ่ายทอดให้ลูกโดยตรงก็ได้ ให้คนอื่นก็ได้ คาถาหรือคำสวดพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง สามารถเปิดเผยได้โดยไม่ปิดบัง แต่คาถาหรือวิชาป้องกันตัว เป็นสิ่งที่ไม่พึงเปิดเผย แต่ก็สามารถนำมาทำพิธีปลุกเสกเครื่องรางของขลัง และขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายทั่วไปได้เช่นเดียวกับชาวภูมัยบ้านตากกลาง
19	วิถีชีวิตคนเลี้ยงช้างในปัจจุบัน	ช้างบ้านปะคำปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 3 เชือกเท่านั้น และนำไปเข้าสังกัดประจำที่หมู่บ้านช้างพัทยา จ.ชลบุรี ไว้คอยบริการนักท่องเที่ยววันละชม สอน บ้านช้างในหมู่บ้านปะคำเอง ปัจจุบันไม่มีช้างแล้ว โดยช้างตัวสุดท้ายได้ออกจากบ้านปะคำไปเมื่อปี พ.ศ. 2531 เป็นเวลา 25 ปีมาแล้ว	ช้างบ้านตากกลางปัจจุบันมีประมาณ 600 เชือก มีวิถีชีวิตใน 3 ลักษณะ คือ ๑) เร่รอนขายอาหารช้าง และของที่ระลึกตามเมืองใหญ่และแหล่งท่องเที่ยว ๒) เข้าสังกัดปางช้างบ้านช้างในแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ เช่น สวนนงนุช เป็นต้น ๓) เข้าโครงการช้างคืนถิ่นกับศูนย์ศึกษา บ้านตากกลาง ซึ่งปัจจุบันมีช้างจำนวน 207 เชือก	ปัจจุบันบ้านค่ายหมื่นแผ้วมีช้างประมาณ 80 เชือก ได้รวมตัวกันฝึกช้างเพื่อการแสดง และจัดตั้งเป็นคณะละครร่ รวม 14 คณะ ไร่ไปแสดงตามจังหวัดต่าง ๆ โดยการล้อมผ้าขายบัตร และขายสิ่งของอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ขายเครื่องดื่ม ขายอาหารช้าง (กล้วย อ้อย) ขายลูกชิ้น ให้เช่าเก้าอี้นั่งดูการแสดงช้าง เป็นต้น

ลำดับ	รายการ	บ้านปะคำ (ไทยโคราช/ไทยเบ็ง)	บ้านตากกลาง (ส่วย กวย กูย)	บ้านค้ายหมื่นแด้ว (ลาว)
20	การปรับตัวทางวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างเพื่อการดำรงอยู่	มีการปรับตัวต่ำกว่าชุมชนอื่น ๆ ยึดมั่นในประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด เช่น การถ่ายทอดวิชาความรู้จะต้องผ่านพิธีกรรมการปะชิหรือบวชก่อน เป็นต้น จึงมีโอกาสที่วัฒนธรรมคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ จะเสื่อมสูญไปในอนาคต	มีความสามารถในการปรับตัวได้ดีกว่าชุมชนบ้านปะคำ และชุมชนบ้านค้ายหมื่นแด้ว เช่น การยอมรับให้ผู้หญิงมาเป็น "ควาญช้างหญิง" ซึ่งในอดีตถือเป็นข้อห้ามที่สำคัญ การถ่ายทอดวิชาต่าง ๆ ทำได้โดยไม่ต้องมีพิธีการปะชิหรือบวชก่อน จึงทำให้วัฒนธรรมมีพัฒนาการและอยู่รอดได้ดี	มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้ดีกว่าชุมชนบ้านปะคำ แต่ยังคงยกว่าชุมชนบ้านตากกลาง เช่น ยังไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการเลี้ยงช้าง แต่การถ่ายทอดวิชาคล้องช้างไม่ได้ยึดติดกับการทำพิธีกรรมแล้ว เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ชุมชนบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นกลุ่มชาวไทยโคราชหรือชาวไทยเบ็งเพียงแห่งเดียวของจังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างมายาวนานร่วม 200 ปี มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการเลี้ยงช้างมาสู่คนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง มีกระบวนการพิธีกรรมและการให้ความหมายต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น

ภายหลังจากยุติการไปเถื่อนช้าง ตั้งแต่ พ.ศ.2501 เป็นต้นมา บทบาทของช้างและคนเลี้ยงช้างลดลง ชาวปะคำมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในหลายลักษณะ อาทิ การนำช้างไปรับจ้างแห่ในงานบุญประเพณี นำช้างไปรับจ้างชักลากไม้ และนำช้างไปให้บริการนักท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวในเมืองใหญ่ เป็นต้น

สาเหตุสำคัญที่คนเลี้ยงช้างบ้านปะคำต้องเร่ร่อนไปหาเลี้ยงชีพต่างถิ่น สืบเนื่องมาจากพื้นที่ป่าไม้บริเวณชุมชนบ้านปะคำลดลงอย่างมาก จากการให้สัมปทานป่าไม้ของรัฐบาล และการเข้ามาบุกรุกแผ้วถางป่า เพื่อจับจองเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของกลุ่มคนที่อพยพหนีความแห้งแล้งมาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่งผลกระทบต่อที่อยู่อาศัยและอาหารของช้างจึงต้องเร่ร่อนไปหาเลี้ยงชีพต่างถิ่น

ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง ลาว ส่วย และเขมร ในพื้นที่รอบ ๆ ชุมชนบ้านปะคำ ที่อพยพเข้ามาจับจองที่ทำกิน ทำให้เกิดการผสมผสานทาง

วัฒนธรรม ความเจริญทางด้านเทคโนโลยี และการได้รับการศึกษาสูงขึ้นของกลุ่มคนรุ่นใหม่ ทำให้ทัศนคติต่อวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างถูกมองว่า การมีช้างเป็นภาระที่ต้องดูแล ต้องจากถิ่นฐานบ้านเกิดไปหาเลี้ยงชีพต่างถิ่น วัฒนธรรมบางอย่างล้าหลัง จึงไม่สนใจสืบทอดวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างจากคนรุ่นก่อน ในขณะที่ครูบาช้างผู้มีวิชาความรู้ก็ยังเคร่งครัดในกระบวนการถ่ายทอด ไม่ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป จึงเป็นแนวคิดที่สวนทางกัน ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาคนเลี้ยงช้าง มีโอกาสที่วิชาความรู้จะสูญสิ้นไปกับความตายของครูบาช้าง เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมคนเลี้ยงช้างของชาวลาวบ้านคำยหมื่นแผ้วและชาวกุยบ้านตากกลางแล้ว พบว่า วัฒนธรรมการคล้องช้างมีความคล้ายคลึงกัน จึงน่าเชื่อว่ารากฐานของวิชาเหล่านี้มีแบบฉบับมาจากแหล่งเดียวกัน อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมแต่ละแห่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวของชุมชนนั้น โดยพบว่า ชุมชนบ้านตากกลางมีการปรับตัวสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีได้ดีกว่าชุมชนอื่น ๆ ส่งผลให้วัฒนธรรมสามารถดำรงอยู่ร่วมกับชุมชนได้ดี ปรากฏผลลัพธ์ที่สำคัญ คือ หมู่บ้านตากกลางยังคงรักษาวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงช้างได้อย่างต่อเนื่องและมีพัฒนาการ โดยปัจจุบันมีช้างอยู่ในหมู่บ้านมากถึง 207 เชือก และมีช้างเร่ร่อนออกไปรับจ้างหาเลี้ยงชีพในต่างถิ่นอีกกว่า 400 เชือก ในขณะที่ชาวปะคำมีการปรับตัวได้น้อยกว่าสองชุมชน โดยพบว่า มีการรักษาวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมไว้อย่างเข้มข้นและเคร่งครัดในกระบวนการพิธีกรรมทุกขั้นตอน ไม่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีโอกาสสูงที่วัฒนธรรมคนเลี้ยงช้างจะเสื่อมสูญไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- จิตวีไล คำภา และคณะ. (2546). *วิถีชีวิตคนเลี้ยงช้าง: กรณีศึกษาบ้านตากกลาง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสังคมศึกษา, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ชื่น ศรีสวัสดิ์. (2533). *ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างของชาวกูย (ส่วย) ในจังหวัดสุรินทร์*. สุรินทร์: คณะวิทยาการจัดการสหวิทยาเขตอีสานใต้.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2503). *นิทานโบราณคดี* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ทองใบ ศรีสมบัติ. (2535). *การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างและการประกอบอาชีพเลี้ยงช้างของหมู่บ้านช้างจังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ประจวบ อินทรโชติ, รัชณี กมลเพชร และชัยชาญ ไพศาลธรรม. (2544). *วิถีชีวิตการเลี้ยงช้างของชุมชนบ้านค้ายหมื่นแก้ว*. ชัยภูมิ: บ้านค้าย.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ: สยามเพรส แมนเนสเม้นท์.
- รักษพล สกลวัฒนา. (2538). *คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- รุจิพันธ์ ดอกงา. (2512). *การคล้องช้างของชนเผ่าส่วย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ลายทองเหริญ มีพันธุ์. (2552). *การศึกษาสาเหตุ กระบวนการ และปัญหาการนำช้างมาเร่ร่อนของกลุ่มผู้เลี้ยงช้างบ้านค้าย จังหวัดชัยภูมิ กับกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- ศิริ สละคต. (2525). *การคล้องช้างที่เพนียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. สารนิพนธ์, คณะอักษรศาสตร์, ภาควิชาตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุขะ กิ่งมณี. (2530). *ประเพณีการคล้องช้างชาวกูย*. ม.ป.ท.
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. (2540). *ช้างไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุรวีทย์ อาชีวะศึกษาคอม. (2534). การเลี้ยงช้างเพื่อการทำงานและการแสดงที่
ค่ายหมื่นแผ้ว จ.ชัยภูมิ. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* (22-28 ธ.ค. 2534) 36-37.
สำเนา อนุรักษวังษ์ศา และคณะ. (2547). *อำเภอบะค้อ*. บุรีรัมย์: เวิร์ดการพิมพ์.

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University